

“Ne Develer Tellal idi, Ne Pireler Berber”: Tebdili Şaşan Türkmen Cadoğlu Aşiretinden İlhan Başgöz’ün Temaşa-i Dünyası

Gönül Pultar*

ABD’nin Boston kentinde, koyda “denizle içiçe” şık bir lokantadayız.¹ Harvard Üniversitesi’nde profesör bir doktor kadın ile, dünyaca önemli bir hukuk şirketinin ortağı olan avukat ikiz kızkardeşi, babalarını ağırlıyorlar. Babalarına en iyi balıkları, en iyi şarapları ikram etmek için yarış ediyorlar. Baba, iki kızıyla da gurur duymaktadır. İkisinin apayrı, birbirinden parlak meslek yaşamlarını aklından geçirir. O arada, “bir motor, denizi yarıp geç”er. Baba dalar, düşüncelerinde uzaklara gider. Orhan Veli’nin “Deniz yırtılır kimi zaman / bilmezsiniz kim diker / Ben dikerim” dizelerini anımsar. Şarabından bir yudum alır, kendi kendine, ben de denizi dikiyorum. Sonra Nazım Hikmet’in şiiri geliyor aklıma:

“Mutluluğun resmini yapabilir misin Abidin?” Sağ olsaydı “Abidin” derdim, “bizim resmimizi yapabilirsin, bu mutluluğun resmidir” (s. 3²) der. Bu baba, folklor ve Türk halk edebiyatı uzmanı, Indiana Üniversitesi *emeritus* profesörü, 1923 doğumlu İlhan Başgöz’dür. Kaleme aldığı anıları, *Gemerek Nire, Bloomington Nire: Hayat Hikâyesi* (2017) böyle başlar. Ve daha ilk başından, şiirlerden ve türkülerden yaptığı alıntılardan, okurun ne tür bir eserle karşı karşıya olduğu sezilir. Cumhuriyet’in ilan edildiği yıl Anadolu’da, Sivas’ın dışındaki Gemerek köyünde, İdadi mezunu, Arapça Farsça bilen bir köy öğretmeninin oğlu olarak doğan³ ve adı Ziya Gökalp’in bir şiirinden alınan (s. 5), okuma yazması olmayan ama halk hikâyeleri koleksiyonuna sahip büyükannesinin okuttuğu Âşık Garip’i dinleyerek büyüyen bilim adamının yaşam çizgisi, gerçekten de “nereden ... nereye ...” dedirtecek cinsten bir “cevelân”dır!

* Dr., Bilkent Üniversitesi, gpultar@kulturad.org

“İlhan Hoca”nın yaşam öyküsünü aktardığı, 476 sayfa tutan anılarında dört özellik öne çıkıyor: Bir bilge edasıyla yazdığı öğütler ve uyarılar taşıması, Atatürk sevgisi, Erken Cumhuriyet doğumlu solcu aydın kuşağına özgü dramatik yazgının aktarılışı ve metnin halk dilinde kaleme alınışı. Aşağıda bunların ilk ikisi üzerinde kısaca durduktan sonra, diğer ikisini daha ayrıntılı inceleyeceğim.

Bilgece uyarılar

Eser, herşeyden önce uzun bir “açık ders” niteliğinde: Bizlere, onu bütün okuyacaklara iletmek istediklerini kaleme almış. Kimi öğretim üyelerinin yarıyıl sonunda son derste verdikleri öğütler ya da altını çizdikleri, hatırlattıkları bilgiler ile “ömür boyu ödev”ler vermesi kabilinden, iletmeyi kendine görev bildiği düşünce ve dileklerini aktarmış. Bu açıdan, bir tür manevi vasiyetini yazmış hoca. Bu yanıla artık her türlü rekabetten, mücadeleden, çekişmeden, husumetten uzak bir bilge olarak ortaya çıkıyor. Türkiye’de gidişatın bilincinde ama gelişmelere uzun bir ömrün bahşettiği karşılaştırma ve yerli yerine oturabilme yetisiyle bakabilen bir bilge. Eleştiriyor, uyarılarda bulunuyor.

1923-1940 arası ülkede var olmuş olan sosyal güvenlik düzenine değiniyor (ss. 54-55); 1950’lerden itibaren zaman içinde bunun yok olmasını eleştiriyor. Cumhuriyet’in kuruluş ilkelerini anımsatıyor: “Cumhuriyet laiklik ilkesini uygulamakta titizdi.” Hatta, bu ilkeyi Hristiyanların misyoner okullarında da uygulattığını, buna uymayanları kapattığını belirtiyor: “Cumhuriyet ilkeli ve güçlü bir devlettir. [...] Laiklik çağdaş bir ilkeydi.” Okuduğu ilkökula öğretmen olarak gelen bir hafızın namaz ve başka dualar öğretmeye başlaması üzerine öğretmenlikten çıkarıldığını anlatıyor. “Cumhuriyet devlet okullarında din dersi verilmesini laiklik ilkesine aykırı buluyordu” (s. 15).

Atatürk sevgisi

İkinci olarak, kitap boyunca bu Cumhuriyet’le yaşıt delikanlının, yansıtmaya (kendi sözleriyle) “özen göstermiş” olduğu “Cumhuriyet değerleri ve Mustafa Kemal sevgisi” (bu satırların yazarına e-posta iletisi, 14 Eylül 2017) hissediliyor. Zaten Başgöz’ün okuduğu Sivas Lisesi,⁴ Sivas Kongresi’nin (4 Eylül 1919’da) toplandığı, “bellek mekânı”na dönüşmüş bir anıttır; o okuduğu sırada “Mustafa Kemal’in yattığı oda, küçük tahta masası, demir yayla karyolası ile müze olarak saklanıyordu” (s. 68). Böylesi tarihi bir emanetin bulunduğu binada okumak, Milli Mücadele ruhunun ve Cumhuriyetin getirdiklerinin bilincinde olarak yetişmek demektir. İlaveten Başgöz, Atatürk’le bizzat karşılaşmış talihli insanlardan biridir; aralarından, bugün de hayatta olan ender kişilerden biri. Sivas Lisesi 4-A sınıfında okurken, Atatürk’ün, sınıfına hendese (geometri) dersi sırasında gelmesi, daha sonra kendisinin betimlemesiyle, “Atatürk’le 45 Dakika Yüz Yüze” olması,⁵ lise hayatının unutamadığı olaydır.

Sınıfta bulunduğu sırada Atatürk’ün tutumu başlıbaşına bir ders niteliğindedir: Daha girmeden kapıda, “kadına saygısını göstermek üzere” yana çekilir, heyetinde olan Sabiha Gökçen’in önden geçmesini bekler. Gökçen’in varlığıyla birlikte Cumhuriyetin getirdiği yeniliklerin çağrışımları da içeri girmiştir. Ancak, dahası vardır: Derse kaldırılan öğrenci, “alfa, beta, gamma” deyince Atatürk kızar, “Çocuklar, Türk alfabesi matematik terimlerini de ifadeye yeterlidir” der. Sınıftaki öğrencilere kendi okul anılarından (kullandıkları çetrefil Arapça terimlerden) söz eder, dilde Türkçeleşmenin zorunluluğunu anlatır.⁶

Bu olayın arkasından bir hafta ya geçer, ya geçmez, okula yeni matematik kitapları gelecektir (ss. 68-71).⁷ 4-A sınıfı öğrencileri, Erken Cumhuriyet'te eğitimin gelişme süreci evrelerinin birinde, bir sahnenin hem tanığı hem yardımcı oyuncu ile figüranları olmuşlardır.

Solcu aydının yazgısı

Başgöz'ün anılarının üçüncü bir özelliği, yaşamının dramatik olaylarının Cumhuriyet tarihinin de dramatik evrelerini yansıtıyor oluşu. Sadece politik gelişmeleri kastetmiyorum. Doğduğu köye ilk defa trenin gelişini (s. 84) aktarışı, özel anı çerçevesinde, bir kilometre taşı, Anadolu'nun toplumsal tarihinin bir evresini kaydediyor: “Bu sadece bir demiryolu olayı değildi; bir köhne anlayış yıkılıyordu” (s. 21). Makine yapımı bıçakların ya da hazır giyimin getirdiği “sosyal değişim”e işaret eder (ss. 79-81). Babasının emekli olması üzerine taşındıkları Sivas'ta gittiği Hafız Recep Okulu'nun binası yıkılıp arsasında daha büyük bir bina yapıldığı zaman okul Ziya Gökalp adını alır. Okuyucunun ad değişimini önemsememe, anlamını idrak etmeme olasılığı karşısında da altını çizer: “Okul adlarındaki, yer adlarındaki [...] değişimler [...] sosyal değişimin aynasıdır” (s. 55). Bir başka gelişme, okulların karma oluşudur (ss. 56-58); Sivas Lisesi bu konuda “pilot okul” seçilenlerden olmuştur. Bu oluşum, ailesini de yakından ilgilendirir: Babası bu durumda kızkardeşlerini okuldan çekmiştir.

Başgöz'ün birçok deneyimi, daha orta eğitimden başlayarak Atatürkçü Cumhuriyet aydınının ömürlerindeki olaylara koşut cereyan eder: Kendi ifadesiyle, “Cumhuriyet, Anadolu'da güçlü kültür merkezleri kurmak istemiş, bu kültür yuvaları liselerin etrafında oluşacaktı. Bunun için bazı liselere çok değerli öğretim elemanları göndermişler.” Sivas Lisesi bunlardan biridir. Başgöz bu kurumlarda ders veren, aralarında daha sonra ülke çapında ün yapacak, önemli görevlere gelecek olanları sayar (s. 67).⁸ Nitekim, bu okullardan yetişen öğrenciler, tıpkı Başgöz gibi uluslararası çapta aydın ya da yüksek bürokrat, beyaz yakalı profesyonel olurlar.⁹

Sıra yüksek eğitime gelince, Başgöz subay olmak için Ankara'ya gidip Harp Okulu'na başvurur, ama sağlık muayenesi sonucu kulağında bir arıza bulunması, ona bu yolu kapatır (92-93). Bunun üzerine, aynı kentte çeşitli kurumların, özellikle burslu ve yatılı okulların sınavlarına girer. Hukuk ve “Dil-Tarih” fakülteleri ile Şeker fabrikalarının sınavını kazanır. Sonuncuyu seçer: Burslu olarak Almanya'da okuyacak ve (ziraat) mühendis(i) olacaktır. Ancak önce iki ay bir şeker fabrikasında (ona Turhal düşer) staj zorunluluğu vardır. Gider, staja başlar; burada Erken Cumhuriyet'te devletin sosyal politikasını yakından görür. Gelgelim, o sırada herhangi bir eğitim kurumuna kayıtlı öğrenci durumunda olmadığı için askere sevk edilmeye karşı karşıya kalınca, soluğu Ankara'da alır; kayıt dönemini kaçırdığı “Dil-Tarih”te, anlayışlı bir yönetici ve aile dostlarından tedarik edilen geriye dönmüş sağlık raporu sayesinde Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne kapağı atar (ss. 93-96). Yeni bir dünya kurulmaktadır; dönem gençler için arayışlar, fırsatları kollayışlar dönemidir. Bu tür zigzaglar olağandır.¹⁰

Girdiği fakültede dört dörtlük bir öğretim kadrosu vardır: Nazi Almanya'sından gelen bugün efsaneleşmiş yabancı hocaların yanı sıra, ABD'de Harvard, Columbia, Chicago üniversitelerinden mezun ya da bu üniversitelerde yüksek lisans ve/veya doktora yapmış, ya da Avrupa üniversitelerinde bulunmuş, bugün aynı şekilde efsaneleşmiş, bomba gibi öğretim üyeleri... Böylesine donanımlı bir öğretim üyesi grubu bir arada bugün (yirmi birinci yüzyılın

ikinci onyılıının sonunda) en iddialı özel üniversitemizde bile yoktur. Genç İlhan'ın ufkunu açar, ona toplumsal perspektif kazandırır. Ne var ki “kurulu düzen”e “fazla” gelirler. İş, “kürsülerinin tahsisatı” kesilmekle (s. 134), yani işlerine son verilmekle kalmaz; aynı bölümde doktora yapacak kadar alanını benimsemiş öğrenci İlhan Başgöz, göz açıp kapayana kadar, hocalarının yargılandığı mahkemelerde tanıklık etmeye zorunlu olur. Onlar birer birer ülke dışına ya da akademik dünya ötesine saçılırken,¹¹ doktorası bitince o da “menfa”ya yolların: Tokat'ta lise öğretmenliğine atanmıştır.¹² Başgöz, ayrıntılardaki farklılıkların ötesinde, nice solcu aydınının yazgısını paylaşacaktır.

“Solcu” ya da eş anlamlı kullanılan “komünist”yaftası, yakasını bir daha bırakmaz. En olumlu müfettiş raporlarına rağmen asaleten öğretmen yapılmasına engel olur; Demokrat Parti'nin ünlü “komünist tevkifatı”na dahil olmasına yol açar; 27 Mayıs (1960) ertesinde, o gün radyoda okunan marşın söz yazarı olmasına¹³ rağmen, bırak doktoralı Türkoloğun akademik kariyer yapmak üzere bir üniversiteye girebilmesini, en ufak belde de öğretmen olmasına bile izin vermez. Başgöz bu arada evlenmiş ve ikiz kız çocuğu sahibi olmuştur: “İşsizim, [...] ekmek tavşan olmuş ben tazi, yakalamak için ardından koşup duruyorum” (s. 260). Sahafliktan reklamcılığa, çeşitli işlere girip çıkar.

Sonuçta, nice solcu aydın gibi, çıkışı, “kapağı dışarıya atma”da bulur. Kendisine yapılan bir öneriyi değerlendirir: Ford Vakfı yetkilisi bir Amerikalı, bir eğitim komisyonu başkanı olarak geldiği Türkiye’de, gezdiği her okulda Atatürk köşesi görerek şaşırmıştır. Atatürk’ün ülkede eğitime yaptığını düşündüğü etkiyi olağanüstü bulur, incelemeye değer görür ve bu iş için özel olarak iki yıllığına ABD’ye gelecek bir Türk bilim adamıyla bu konuda kitap yazmayı tasarlar. Howard Wilson’un (1901-1966) danıştığı, söz konusu komisyonun üyelerinden Türk edebiyatı profesörü Fahir İz (1911-2004) ve Talim Terbiye Kurulu üyesi Ekrem Üçyiğit bu iş için Başgöz’ü önerirler. O sırada, Başgöz’ün daha önce İstanbul’da bilmeceler konusunda görüşmüş olduğu Andreas Tietze (1914-2003), Prof. Wilson ile zaten aynı üniversitededir (Los Angeles’teki Kaliforniya Üniversitesi); Dil-Tarih’ten hocası Wolfram Eberhard (1909-1989) ise, bir süredir aynı üniversitenin bir başka (Berkeley) yerleşkesinde bulunmaktadır. İkinin yolladığı referans mektupları, Wilson’un Başgöz’ü seçmesini sağlar (ss. 253-55).

Tabii, 27 Mayıs’a kadar, arandığı için saklanmış olan (ss. 248-49), Milli Emniyet’in “yurt dışına çıkması tehlikelidir” diye rapor yazdığı “sakıncalı” Başgöz’ün ve ailesinin pasaport alabilmesi başlıbaşına bir serüven olacaktır (260-65). Çok özetle, yakın arkadaşı Fikret Otyam’ın (1926-2015) onu götürdüğü Milli Birlik Komitesi üyesi Sami Küçük’ün (1916-2011) konuya iyi niyetle yaklaşarak yardım etmesi sayesinde gerçekleşecektir (261-65).¹⁴ Bu olay, iki erkek, Başgöz ile Küçük arasında, ömür boyu sürecek bir dostluğun başlangıcı olur.

“İlhan Hoca”nın Yeni Dünya’ya demir atmasına yarayan tasarı, gerçekte ilgi alanıyla çakışmayan bir projedir, olsun.¹⁵ Bu arada, hazır Los Angeles’teyken Tietze ile birlikte başka bir kitap üzerine de çalışacak,¹⁶ iki yılın sonunda ise başka bir kentte, Berkeley’de Türkçe okutmanlığı bularak ayrılacaktır. Böylelikle Başgöz ailesi ABD’ye yerleşme yolundadır.

Anıların ABD faslı ayrı bir anlatıdır. Yalancı tanıklık yapmadığından ötürü önünün kesilmesi (ss. 135, 165),¹⁷ aranma, saklanma, tutuklanma, yargılanma ... gibi eylemlerin söz konusu olmadığı, ama bambaşka kaygıların taşındığı, yepyeni sorunların belirmediği, yine de çabaların meyva verdiği, mutlulukların süslediği bir öykü. ABD’li bir öğretim üyesi olarak

dünyanın dört bir yanını gezişini de kapsayan, uzun vadeli bir başarı öyküsü. (Bu arada, nadir gelişlerinde Türkiye’de bozuk plak gibi aynı terane okunmaya devam eder [ss. 297-300], ama o kadarı da artık nazar boncuğu olsun!)

Uzun lafın kisası, Türkiye’deki “burjuva,” Başgöz’ün, kimse zorlamadığı (örneğin, sınav ya da dönem ödevi amacıyla üzerine eğilmesi, ya da terfi için bir jüriye sunulacak çalışma yapması gerekmediği) halde *halk* edebiyatıyla ilgilenişini art niyetli bularak, daha önce de yazdığım gibi,¹⁸ “komünist”liğinin belirtisi sayıyordu; Amerikan akademik çevreleri, aynı uğraşı özgün bilimsel araştırma olarak gördü ve ciddiye aldı, takdire şayan buldu. ABD’de Başgöz’ün Türkiye’deyken bir türlü başlayamayan akademik kariyerinin önü açıldı, sonuçta Indiana Üniversitesi’nde profesör oldu ve “Türk Bilimleri” (*Turkish Studies*) alanında birçok çalışma yaptığı gibi, yapılmasını ve yayımlanmasını sağladı. Sanırım, II. Dünya Savaşı sonrasında ABD’nin, kendisi dışındaki dünyayı hiç bilmediğini farkederek “*area studies*”e (yöre araştırmalarına) önem verişinin yarattığı hava da lehine olmuştur.

ABD faslının benim *Gemerek Nire*’de en hoşuma giden kısmı, bir ev alımı dolayısıyla aktardığı, Amerikalıların çevreye, yeşile verdikleri önemin anlatıldığı kısım (ss. 347-50) olmuştur. Keşki bu kısım bütün “kentsel dönüşüm” yetkililerine ve kolladıkları müteahhitlere okuma ödevi olarak verilse.

Başgöz’ün önce Türkiye’de, daha sonra ABD’de yaşamı birlikte alınırsa, (eşsiz mahkeme tanıklığı [132-36] ve bir o kadar eşsiz, 28 günü hücrede [s. 208] geçen cezaevi anıları [192-214] dışında) en büyük özelliğinin, kendisiyle yolları kesişen sayısız isimden söz edişi olduğu görünmektedir. Edebiyat dünyasından olduğu kadar halkbilim ve insan bilimleri ile toplum bilimleri alanlarında kim varsa neredeyse hemen hepsinden söz ediyor. 1930’lardan yirmi birinci yüzyılın ikinci onyıllı ortalarına kadar geçen zaman diliminde, Türk, Amerikalı ya da başka ülkelerden şair, yazar, fikir adamı, öğretim üyesi, yüksek bürokrat sayısız şahsiyet satırlardan fıkkırıyor. Kimler yok ki... Bu inanılmaz zenginlikteki alacalı dünyayı “seyr eylemek,” deneyimlemek için eseri yavaş yavaş, tadına vara vara okumak gerek.

“Sabrınız zamanınız bol olsun”

Eseri yavaş yavaş, tadına vara vara okumak için bir neden daha var: Bu da, Başgöz’ün otobiyografisinin dördüncü özelliği olan, halk edebiyatı uzmanı yazarının, halk edebiyatı öğelerini, halk deyişlerini, yaygın atasözleri, yazdığı metinde kullanmış olması: “[...] Size İlhan Başgöz’ün bu uzun yolculuğunu hikâye edeceğim. Dilerim gamınız kederiniz az olsun, sabrınız zamanınız bol olsun, [...]. Zaman evvel zaman değil idi. Ne develer tellal idi, ne pireler berber idi” (4) diye başladığı öyküyü, tüm yapıt boyunca arı, duru, saf Anadolu diliyle beziyor. Sanıyorum, bu yanı *Gemerek Nire*’yi, son yıllarda gittikçe sayıları artan, yayımlanan diğer anı kitaplarından ayırıyor.

Başgöz, bir otobiyografi kaleme almanın ötesinde, çok ötesinde bir yapıt ortaya koymuş. Metinde oraya buraya serpiştirilmiş ifadelerden, uzun yıllar üzerinde çalışmış, olgunlaştırmış olduğu belli. Bir kere, büyük bir zevk alarak yazmış. Üslubuna özen göstermiş. Bu üslup, Anadolu insanına özgü ifadelerin kullanımı ve hemen her vesileyle bir özdeyiş, bir

tekerleme, bir mani, bir hoyrat, bir dörtlük, ya da birkaç paragrafta bir, bir türkünün sözlerinin derpiştirilmesi, arkasından türkünün “yakılması”na yol açan gerçek olayların aktarılması gibi ögelerden oluşuyor. Bu da, bilinçli bir özel çalışma yapılmış olduğunu gösteriyor, yaşam öyküsü aktarmanın ötesinde yaratıcılık hissettiriyor. Dolayısıyla, sadece bir anı kitabı karşısında değil, bir yazınsal yapıt karşısındayız.

Bilindiği gibi, *Gemerek Nire*, Başgöz’ün yaşam öyküsünü aktaran ilk kitap değil. 2000’li yılların başında, o tarihte henüz doktora öğrencisi olan, günümüz Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi öğretim üyesi, halkbilim profesörü Serpil Aygün Cengiz ile bu satırların yazarının, kendisiyle yaptığı, bir dergi için planlanan ama kapsamı karşısında kitaba dönüşen nehir-söyleşi, *Kardeşliğe Bin Selâm* (İstanbul: Tetragon), 2003’te yayımlandı. Kendisiyle söyleşi yapıtığımız sırada, İlhan Hoca’nın yaşam öyküsünü daha önce “ölümünden sonra yayımlanmak üzere” Tarih Vakfı’na anlatmış olduğunu biliyorduk. Dolayısıyla, bir kez “içini dökmüş” olduğundan, ikinci kez fazla açılma gereksinmesi duymayabilirdi. Ayrıca, ne de olsa Osmanlı terbiyesiyle yetiştirilmiş insanım, Hoca’yı hiç sıkıştırmadık, onu rahatsız edebilecek sorular sormadık.¹⁹ Verdiği cevaplarla yetindik. Zaten Hoca sorduğumuz bütün sorulara gayet güzel, tatmin edici, doyurucu cevaplar verdi. İlginç bilgiler aktardı. Bunların çevriyazımı yapılarak düzenlenip yayıma hazırlanmasıyla ortaya çıkan yapıt, her bakımdan sıra dışı olan bir ömür sergileyen, aldığım duymalara göre büyük zevkle okunan, çok yararlı kaynak işlevi gören bir eser oldu; Serpil Hoca da ben de övgüler aldık. Nitekim İlhan Hoca da kullanmış, Sami Küçük’ün anılarını oradan almış. Ancak, *Gemerek Nire*’yi okuyunca, İlhan Hoca’nın bizlere verdiği doğru düzgün cevapların ne denli *dümdüz* cevaplar olduğunun farkına vardım.

Bir kere, yapıt boyunca doğma büyüme kentlinin sözcük dağarcığında var olmayan sözler var: “sabahın eri” (s. 248), “bir leğene koyup yudular” (s. 5), “yalınayak, başı kabak, dal taşak” (s. 12), “gadan alayım” (s. 422), “ertesi sabah [...] beni dua ile yola vurdu” (s. 430), “öteki evlere baka daha büyük bir ev” (s. 429), “odunu budağından, dilberi dudağından” (s. 215), “avcı ne kadar al bilirse, ayı o kadar yol biliyordu” (s. 113), “[bir olaya, bir] türkü yakmak” (s. 428), “atışan âşıklara ayaklar verdim” (s. 400), “yaylaların yoğurdu, seni kimler doğurdu” (s. 12), sadece birkaç örnek. Bu son örnekle ilgili olarak Anadolu’da yaylanın özel yerine değinir: “Yayla halk kültüründe bağımsızlığın, hükümet korkusundan uzak kalmanın ve göçebeliğin sembolüdür.” Ve hemen Dadaloğlu’ndan alıntı ekler: “Ferman padişahın, dağlar bizimdir” (s. 12).

Zaten Anadolu’nun dili ötesinde, Anadolu sevgisi adeta bütün metni kaplamış durumdadır: “Baharda Anadolu toprağı şöyle bir silkinir, kış uykusundan uyanır. O vakit Anadolu toprağının tadına ve kokusuna doyum olmaz. Açıklı, koyulu yeşilin her çeşidi sizi cömertçe kucaklar” (s. 418). Anadolu sevgisini ise, en güzel, Osmanlı Ermenisi bir aileden gelen, Indiana’dan meslektaş Amerikalı felsefe profesörü George Nakhnikian (1920-2012) yoluyla anlatır.

Babası Şebinkarahisar’da öldürülmüş bu kişi, az çok Türkçe bilir, “Kadifeden Kesesi” türküsünü çok güzel okurmuş. Annesinin “gitme, Türkler seni öldürürler” sözüne rağmen, içinde taşıdığı sevgi-nefret duygusuyla, dayanamayıp 1976 yılında Başgöz’le birlikte Türkiye’ye geliyor. İlk başta gayet tedirgindir, hatta korkmaktadır. Ancak karşılaştığı konukseverlik, yakınlık, içtenlik ve ilgi sonunda, hele hele kendi ailesinde gördüğü

davranışların, duyduğu sözlerin aynısını karşısında bulunca öylesine duygulanır ki kendisini tutamaz, hüngür hüngür ağlar. “Bu güzel insanlarla bizim aramıza kan girmemeliymiş” der arkadaşı İlhan’a. “Ben artık ne Amerikalıyım, ne Ermeniyim, Anadoluluyum” diyerek ayrılır (ss.418-23) Türkiye’den. Hiçbir okurun bu kısmı gözleri nemlenmeden okuyabileceğini sanmıyorum.

Başgöz *Gemerek Nire*’de “Anadolulu”yu, diliyle, huyuyla suyuyla, “kokusu”yla, “masal anası” Gül Nene’den (44-45) Toros Usta’ya (423), adını andığı, yaşamına girip çıkmış nice “karakter” yoluyla, neredeyse her tür videodan daha “canlı,” kapsamlı bir fresk içinde resmediyor, dillendiriyor.

Son söz

Hâlen Boston’da yaşamakta olan kızlarının yanında, onların üzerine titredikleri 1923 doğumlu İlhan Başgöz’ün yaşam öyküsü, özgül ayrıntıların ötesinde, Türkiye Cumhuriyetinin de öyküsüdür. Bir bireyin sıra dışı yazgısı olduğu kadar, Cumhuriyetin ilk yüzyılıının tarihçesidir. Anlattıklarıyla, acı-tatlı kendi deneyimlerini aktardığı kadar, Cumhuriyetin kuruluş yıllarının idealleri ve gayretleri yanı sıra yaşanan çalkantılı dönemleri yansıtmaktadır. Ve de günümüzdeki kimi olayları geniş perspektiften bakmamızı sağlamaktadır: 1940’larda üniversite öğretim üyelerinin uğradığı kovuşturma ve yargılamadan tut, 1950’lerde kendisinin on bir ay cezaevinde yatmasına mal olan ünlü “komünist” tutuklamasına kadar, olaylar öylesine yakın geçmiştekilere benziyor ki... Sadece sıfatlar, suçlamalar, damgalamalar ad değiştiriyor, o kadar. Onun yüz yıla yaklaşan, direnç dolu yaşamı bizlere cesaret veriyor, umut aşıyor, dayanma gücü sağlıyor.

Gemerek Nire Cumhuriyetin yetiştirdiği bu ulu çınarı yakından tanımak, okurken de aynı zamanda düşünmek isteyenlere ideal bir kitap.²⁰

Notlar

- 1 Bu metin, “İlhan Başgöz’ün Otobiyografisi” adıyla 20 Temmuz 2017’de *Cumhuriyet Kitap Eki*’nde yayımlanan yazımın genişletilmiş halidir.
- 2 İlhan Başgöz, *Gemerek Nire, Bloomington Nire: Hayat hikâyesi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017). Bu yapıttan yapılan alıntılarda sadece sayfa numarası verilecektir.
- 3 Annesi “Zeycan Hanım, Cadoğlu Türkmenlerinden Ahmet Ağa’nın ve Fadime Bacı’nın kızı”dır (s. 4). Başgöz açıklar: “Dadaloğlu’nun bir şiirinde geçer: ‘Ali Beyim her attığım düşürdü, Cadoğlu’nun tebdilini şaşırıldı.’ Tebdili şaşan bu Türkmen aşireti Çukurova’dan göçüp, [...] Gemerek’e yerleşiyor” (s. 408).
- 4 Sivas Lisesi 1887 yılında açılmış, daha sonra Sivas Kongresi’ne de evsahipliği yapacak binada öğretime 1894’te başlanmıştır. Okul Osmanlı döneminde “sultani” (Fransız modeli lise) iken Atatürk’ün talimatıyla Sivas Lisesi adını almıştır (“Sivas Lisesi Tarihçesi,” T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Sivas/Merkez – Sivas Lisesi).
- 5 Başgöz, 2010’da (ders vermekte olduğu) ODTÜ’de 10 Kasım günü yaptığı konuşmada, “Atatürk’le 45 Dakika Yüz Yüze” altbaşlığıyla bu olaya değinmiştir (“Atatürk, Doğa ve İnsan – Atatürk’le 45 Dakika Yüz Yüze,” Türkiye Bilimler Akademisi).
- 6 Başgöz’ün aktardığı ve 13 Kasım 1937 günü yer alan olay tarihi niteliktedir; ulusun millî eğitim tarihçesinde yeri olduğu gibi, sınıftaki bütün öğrencileri etkilemiştir. Bir başka öğrenci, Ömer L. Örnekol, “Tarihsel Bir Anı” başlığıyla TÜBİTAK’ın çıkardığı *Bilim ve Teknik* dergisinde aktarmıştır (Cilt 15, Kasım 1981, Sayı 180: s. 16. Bu son yazı, Sivas Lisesi’nin web sitesinde de, “Atatürk ve Sivas Lisesi” maddesi altında, Tarihsel bir Anı” başlığı altında yer almaktadır [http://sivaslisesi.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/58/01/966462/icerikler/aturturk-ve-sivas-lisesi_894023.html?CHK=ea04e6ace0cc52755a2086804a48f782], erişim 13 Temmuz 2019]).

Daha başka bir öğrencinin oğlu [Boğaziçi Üniversitesi Bilgisayar Bilimleri profesörü] Cem Say da olayı, “Buna üçgen denir” başlıklı yazısında, babası Cemil Say’ın “anlattıklarından hatırladığı kadarını aktar”mıştır (*Herkes Bilim Teknoloji* 13 Nisan 2016). Dikkat çekici bir nokta, okununca görüleceği üzere, üç anlatının ayrıntılarda birbirinden değişik bilgi veriyor olmasıdır. Bu da sanırım olayın efsaneleşmeye başladığını göstermektedir.

- 7 Bilindiği gibi, Atatürk geometri konusuyla özel olarak ilgileniyordu ve bizzat kendisi bir geometri kitabı yazmıştı (yazar adı olmaksızın, *Geometri* [İstanbul: Kültür Bakanlığı, 1937]); bu kitapta kullandığı Türkçe matematik terimlerinin büyük çoğunluğu, hâlen olduğu gibi kullanılmaktadır. Agop Dilâçar’ın (1895-1979) aktardığına göre, Atatürk “Üçüncü Türk Dil Kurultayı (24-31 Ağustos 1936)’ından hemen sonra,” Fransızca geometri kitaplarını inceleyerek, “1936-1937 yılı kış aylarında Dolmabahçe Sarayı’nda kendi eliyle bir geometri kitabı” kaleme almıştır (“Önsöz,” *Geometri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını, 1971, s. v. 44 sayfalık kitap, ilk kez 1937 yılında, yazar adı belirtilmeksizin, dış kapağında “Geometri öğretmenlerle bu konuda kitap yazacaklara kılavuz olarak Kültür Bakanlığı’na [dönemin Milli Eğitim Bakanlığı] neşredilmiştir” ibaresiyle yayımlanmıştır Kültür Bakanı Saffet Arıkan, 15 Ekim 1937 tarihinde yazılı olarak, 1937-1938 öğretim yılında ilkokulların dördüncü ve beşinci sınıflarında okutulacak Hendese (Geometri) ve Hesap (Matematik) kitaplarıyla ilgili olarak, “Atatürk tarafından yazılan eser asıl olmak üzere, buna uyan herhangi kitaptan (Hesap+Hendese) okutulması” emrini vermiştir. Bir başka deyişle, Atatürk’ün “hendese” dersine girmesi tesadüf değildi; yeni terimlerin kullanılıp kullanılmadığını anlamak istiyordu (Atatürk’ün “terim devrimi” çabalarının ayrıntıları için, dil devrimi konusunda yazılmış sayısız eserin yanı sıra, bkz. Vecihe Hatiboğlu, “Atatürk ve Terim Devrimi,” *Türk Dili*, 25. cilt, Kasım 1971, S. 242, ss. 88-91).
- 8 Kendi lisesinden ise, Atatürk’ün dersine girişi dolayısıyla isim yapan, o sırada müdür olan matematikçi Ömer Beygo; kendisine çok iyi Fransızca öğrettiğini belirttiği Şahap Şımay; Erzurum Lisesi ve İstanbul’da Haydarpaşa Lisesi müdürlüklerinde bulunacak, İstanbul Maarif Müdürlüğü yapacak ve Sivas’ı temsilen TBMM üyeliğine seçilecek fizikçi Bahattin Örnekol; daha sonra bir ara İsviçre bölgesi “(talebe) müfettişi” ve kültür ataşesi, ayrıca İstanbul Kabataş Lisesi müdürü olacak, sonra da Ata Koleji’ni kurarak müdürlüğünü yapacak felsefeci Faik Dranz (1909-1984); Hacettepe Üniversitesi’nde Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü kuracak, halk edebiyatı uzmanı Türkoloji profesörü Şükrü Elçin (1912-2008); (Türkçülüğüyle tanınan) Necdet Sancar (Sançar, 1910-1975) saydıkları (ss. 67, 73-77) arasındadır.
- 9 O dönemde Anadolu’da sadece liseleri güçlendirmekle kalmamışlar, öğretmen okullarına da büyük önem vermişlerdi. Dolayısıyla bu iki tür okullardan Başgöz gibi kalburüstü mezunlar çıktı. Örneğin, tarihçi Halil İnalçık (1916-2016) Balıkesir Muallim Mektebi’ni bitirmiş, Türkog Ahmet Temir (1912-2003) Trabzon Muallim Mektebi’nde okumuştur.
- 10 Örneğin, daha sonra sırasıyla İngiliz Dili ve Edebiyatı ile Amerikan Kültür ve Edebiyatı profesörleri olacak Vahit Turhan (1913-1984) ve İrfan Şahinbaş (1912-1990) da maden mühendisliği okumaya kaydolmuşken, burs olanağı üzerine İngiltere’ye Cambridge Üniversitesi’nde okumaya giderler.
- 11 Aralarından Muzaffer Şerif Başoğlu (1906-1988), arkasından gittiği ABD’de, (Muzafer Sherif adıyla) Sosyal Psikoloji’nin kurucularından biri olacaktır.
- 12 İki yıl sürecek lise edebiyat öğretmenliği sırasında öğrencileri arasında siyasetçi Ali Şevki Erek, ODTÜ emekli profesörü Duran Taraklı, yazar/yayıncı Erdal Öz (1935-2006) bulunur.

Başgöz Tokat’tan ayrıldıktan sonra kendisiyle haberleşmeyi sürdüren öğrencilerden biri olan Erek, 1970’lerin başından 1990’ların sonuna kadar sırasıyla AP ve DYP’de önemli konumlarda bulunmuş, defalarca bu iki partiden milletvekili seçilmiş, birkaç kez çeşitli sürelerle bakan olmuştur. Bu yazının ilerleyen satırlarında anlattığım gibi, 2002’de Serpil Aygün Cengiz ile birlikte yaptığımız nehir-söyleşi için kendisiyle irtibata geçtiğimiz Erek’in bizlere lütfettiği, Başgöz’den kendisine gelen bir mektubu, hazırladığımız yapıtta, *Kardesliğe Bin Selâm: İlhan Başgöz ile Söyleşi* (yay. haz. Gönül Pultar [İstanbul: Tetragon Yayınları, 2003]) kitabında yayımladık (ss. 96-97). Bundan bir süre önce telefonda görüştüğüm Erek’in eski hocasına saygı ve sevgisi aynen devam ediyor.

“Yazlık’tan komşum Taraklı, Başgöz için, “Bizim çok fevkimizdeydi. [...] Bana çok şey verdi. [...]. Makaleler okuttu. Ben o zamana kadar [...] makale hiç okumamıştım; bu tür metnin varlığından haberim bile yoktu. Okuttuklarıyla çok ufku açtı, beni fikrî olarak zenginleştirdi” demiştir (Pultar ve Cengiz, s. 85).

Generek Nire’de Başgöz derste Bedri Rahmi Eyüboğlu’dan (1911-1975) şiir okuttuğunu, bir şiirin anlamı konusunda sınıfta anlaşmazlık çıkınca, öğrencileri doğrudan şaire mektup yazmaya teşvik ettiğini anlatır. Bedri Rahmi’den cevap gelmesi, bu öğrencilerin dünyalarını değiştirir: “Çocuklarda böylece şiire, edebiyata bir ilgi uyandı. Bunları okumaya başladılar. İçlerinden şiir ve hikâye yazarlar çıktı. Erdal Öz bunlardan biridir” diye yazar (s. 170); arkasında, “Erdal, beni konu edinen hikâye de yazdı. ‘Bir Kuşu Tanımak’ adlı hikâyenin kahramanı İlhan Bey benim. [...] Erdal’ın *Sular Ne Güzelse* kitabında yayımlandı” diye ekler (191). Söyleşi

metnini yayıma hazırlarken temasa geçtiğim Öz, bana hikâyesini yolladı, ben de metne ekledim (bkz. Pultar ve Cengiz, ss. 98-112).

- 13 Bestesi de zaten kayınbiraderi, o sırada Konservatuar'da öğretim görevlisi Hikmet Şimşek'indir (1924-2001).
- 14 Yukarıda bir notta belirttiğim gibi, Serpil Aygün Cengiz ile birlikte İlhan Hoca'yla yaptığımız söyleşi dolayısıyla Eylül 2002'de Sami Küçük'le görüşmeye, evine gittim (bkz. "Sami Küçük'ün Anlatıkları," Pultar ve Cengiz, ss. 165-69). Küçük'ün o görüşmede anlattıklarının bir kısmını İlhan Hoca *Gemerek Nire'*ye almış (261-63).
- 15 Wilson'la birlikte hazırladıkları kitap, 1968 yılında ikisinin imzasıyla, ilk yazar Başgöz olarak, *Educational Problems in Turkey 1920-1940* (Bloomington: Indiana University Uralic and Altaic Series Publications) adıyla yayımlanacak; aynı yıl Ankara'da Dost Yayınları tarafından yine ikisinin imzasıyla ama bu kez ilk yazar Wilson olmak üzere, *Türkiye Cumhuriyetinde Milli Eğitim ve Atatürk* adıyla Türkçe çıkacaktır. Başgöz 1995 yılında (tek başına) *Türkiye'nin Eğitim Çıkması ve Atatürk: Sorunlar, Çözüm Aramaları, Uygulamalar*'ı (Ankara: Kültür Bakanlığı) yayımlayacak; bu son eser, kısaca *Türkiye'nin Eğitim Çıkması ve Atatürk* adıyla 2005'te yeniden basılacaktır (İstanbul: Pan Yayıncılık).
- 16 Kitap, İlhan Başgöz ve Andrea Tietze, *Bilmece: A Corpus of Turkish Riddles* (Berkeley: University of California Publications, Folklore Studies: 22, 1973) olarak yayımlanacak; daha sonra Türkçe olarak *Türk Halkının Bilmeceleeri* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999) adıyla çıkacaktır.
- 17 "Bu mahkemede tanıklık bir sicil yerine geçti" (s. 135).
- 18 Bkz. Gönül Pultar, "Giriş," Pultar ve Cengiz, 14-15.
- 19 Örneğin, İlhan Hoca'nın kendisinden önce tutuklanacak kadar sıkı solcu olan bir nişanlısı olmuş olduğundan, *Kardeşliğe Bin Selâm'a* yazdığım Girişte söz ediyorum (bkz. Pultar ve Cengiz, s. 3). Ama o kadar. Bilmem nasıl, ya da hangi konuşma sonucu, hatırlamıyorum, daha sonra ayrılmış olduğu bu nişanlının Sıdka Su (1923-2006) olduğunu anladım; Ruhi Su (1912-1985) için İlhan Hoca'yı terk etmiş olmalıydı. Ama İlhan Hoca'nın kendisi istemediği için söyleşi boyunca bu konuda hiç soru sormadım; tıpkı boşanmayla biten evliliği konusunda da sormadığım gibi. Kendisi de, *Gemerek Nire'*de örneğin ilk aşkıdan (ss. 60-61) ya da evlenişinden söz ediyorsa da bu konuya hiç değinmiyor. Sadece Ruhi Su'dan söz ederken, "Kişisel bir meseleden [...] dargındım, görüşmedim" diye yazıyor (s. 259). Anlaşılan bazı yaralar öylece bir ömür boyu kanamaya devam ediyor, insan kaç yaşına gelirse gelsin sarılamıyor...
- 20 Ancak yayımlanışıyla ilgili işaret etmek istediğim noktalar var. Bir kere, çeşitli yerlerde düpedüz daktilo hataları var. Bir "son okuma" yapılmadı mı? Ayrıca, en azından iki açıdan doğru dürüst editör elinden geçmediği ortada: Bir, yazar "Anılarımın sonuna bu hikâyeyi de alacağım" diye yazdığı (s. 191) halde, söz konusu anılar *Gemerek Nire* ise, adı geçen metin (Erdal Öz'ün yukarıda bir notta değindiğim "Bir Kuşu Tanımak" hikâyesi), kitabın sonunda bulunmuyor. İki, bu kadar uzun bir zaman diliminde aktarılan bu kadar çok sayıda olay ve kişi anısı, 500 sayfaya yakın bir kitapta, birbirini izleyen koyu yazılmış altbaşlıkların dışında hiçbir biçimde bölümlere ayrılmamış. Yazar bir raddeden sonra temelde kronolojik olan anlatımını bırakıyor, anılarını çeşitli öbekler altında sıralıyor. Bir örnek vermek gerekirse, 434. sayfada ortalanmış olarak yazılan "Hocalarım ve tanıdıklarım" başlığının, başka türde bir anının devamı görünümünde, aynı sayfada olması; hemen altında olan ve solda bulunan "Öğretmen Osman Korkut" altbaşlığından, yazılış açısından da font boyu açısından da değişik olmamasını gösterebilirim. Hem yeni bir sayfada başlamayı, hem fontunun altbaşlıktan değişik boyda olmayışı açıkça kusur. Sonuçta, 500 sayfaya yakın kitap, başı sonu olmayan bir metinden oluşmuşu benziyor. Oysa, örneğin yazarın doğumunu ve doğduğu köyü anlattığı bölüm (ss. 1-33) belli ki 33. sayfanın sonunda bitiyor. Bu, tek başına bir bölüm olabilir, kitabın kalan kısmı da aynı anlayışla bölümlere ayrılabilirdi. Kitapta çoğu yerde alıntılara kaynak gösterilmeyişi, İlhan Hoca'nın yapıtını aydınlardan çok halk adamına, sokaktaki insana hedeflediğini gösteriyor. Yine de, iyi bir editör ikisi ortasını bulur, entelektüel olmayan okuru tedirgin etmeyecek, yormayan, zorlamayan isabetli bölümlemelerle anıları bir çerçeveye oturtur, anlatımlara perspektif kazandırır.

Kaynaklar

- Atatürk, M.K. (1937) [Yazar adı bulunmaksızın] *Geometri*. İstanbul: Kültür Bakanlığı.
- Mustafa Kemal Atatürk adıyla ve Agop Dilâçar'ın önsüz'üyle: Ankara: Türk Dil Kurumu, 1971.
- Başgöz, İ. (1995). *Türkiye'nin eğitim çıkmazı ve Atatürk: Sorunlar, çözüm aramaları, uygulamalar*. Ankara: Kültür Bakanlığı, (2005). *Türkiye'nin eğitim çıkmazı ve Atatürk*. İstanbul:Pan.
- Başgöz, İ. (2017). *Gemerek nire, Bloomington nire: Hayat hikâyem*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Başgöz, İ. and Howard, E. Wilson. (1968). *Educational problems in Turkey 1920-1940*. Bloomington: Indiana University.
- Başgöz, İ. and Andrea, T. (1999). *Bilmeceler: A corpus of Turkish riddles*. Berkeley: University of California Publications: 22, 1973); *Türk halkının bilmeceleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Dilâçar, A. (1971). *Geometri*. Mustafa Kemal Atatürk. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Hatiboğlu, V. (1971). Atatürk ve terim devrimi. *Türk Dili. Cilt 25, S. 242, ss. 88-91*.
- Pultar, G. ve Aygün Cengiz, S. (2004). *Kardeşliğe bin selâm: İlhan Başgöz ile söyleşi*. Gönül Pultar ve Serpil Aygün Cengiz (G. Pultar, Haz.). (ss. 1-19). İstanbul: Tetragon
- Pultar, G. (2017). İlhan Başgöz'ün Otobiyografisi. *Cumhuriyet Kitap Eki*. 20 Temmuz, ss.19.
- Pultar, Gönül ve Aygün Cengiz, S. (2003). *Kardeşliğe bin selâm: İlhan Başgöz ile böyleşi*. (G. Pultar,Haz) İstanbul: Tetragon.
- Say, C. (2016). Buna üçgen denir. *Herkese Bilim Teknoloji*, 13 Nisan.
- Wilson, Howard E. ve Başgöz, İ. (1968). *Türkiye Cumhuriyetinde milli eğitim ve Atatürk*. Ankara: Dost.

Elektronik kaynaklar

- “Atatürk, Doğa ve İnsan – Atatürk’le 45 dakika yüz yüze.” Türkiye Bilimler Akademisi. <<http://eski.tuba.gov.tr/tr/haberler/bilim-dunyasindan-haberler/565-Ataturk-Doga-Ve-Insan--Ataturkle-45-Dakika-Yuz-Yuze-452.html>>. Erişim 16 Temmuz 2019.
- Başgöz, İ. “Atatürk, Doğa ve İnsan - Atatürk’le 45 dakika yüz yüze.” 10 Kasım 2010. Türkiye Bilimler Akademisi. <<http://eski.tuba.gov.tr/tr/haberler/bilim-dunyasindan-haberler/565-Ataturk-Doga-Ve-Insan--Ataturkle-45-Dakika-Yuz-Yuze-452.html>>. Erişim 16 Temmuz 2019.
- Başgöz, İ. Yazara e-posta iletisi, 14 Eylül 2017.
- Örnekol, Ö. L. “Tarihsel bir anı.” *Bilim ve Teknik*. Cilt 15 (Kasım 1981) sayı 180. s. 16. Sanal ortamda: “Tarihsel bir anı.” Atatürk ve Sivas Lisesi. <http://sivaslisesi.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/58/01/966462/icerikler/ataturk-ve-sivas-lisesi_894023.html?CHK=ea04e6ace0cc52755a2086804a48f782>. Erişim 13 Temmuz 2019.
- “Sivas Lisesi tarihçesi.” T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Sivas/Merkez – Sivas Lisesi. <http://sivaslisesi.meb.k12.tr/icerikler/sivas-lisesi-tarihcesi_388096.html> Erişim 13 Temmuz 2019.